

3.4. Петро ЯРОЦЬКИЙ. Різномаспектний характер Європейської Реформації та особливості її сприйняття в Україні.

Анотації. 500-річчя Реформації (1517-2017 рр.), яке в Україні відзначається на державному рівні, дає можливість оцінити цю подію у різних вимірах її започаткування, розвитку і трансформації в контексті переходу Європи від Середньовіччя до Нового часу, від феодальних відносин та їх оплоту Католицької церкви до становлення протестантизму як інноваційного символу віри й ідеології нової суспільної формації. У статті досліджується процес поширення протестантизму в Україні і його сприйняття українською ментальністю та сучасна функціональність протестантських конфесій в Україні. **Ключові слова:** Реформація, Католицька церква, Православна церква, ранній протестантизм, пізній протестантизм, протестантський символ віри, українська релігійна ідентичність.

P.Yarotsky. The multiplier nature of the European Reformation and the peculiarities of its perception in Ukraine. The 500th anniversary of the Reformation (1517 - 2017), which is celebrated in Ukraine at the state level, gives an opportunity to evaluate this event in various dimensions of its foundation, development and transformation in the context of the European transition from feudal relations and their citadel - the Catholic Church to the establishment of protestantism as an innovation faith and ideology of a new social formation. The process of the spread of early protestantism in Ukraine and its perception by the Ukrainian mentality and modern functionality in independent Ukraine are researched. **Key words:** Reformation, Catholic Church, Orthodox Church, early Protestantism, late Protestantism, Protestant symbol of faith, Ukrainian religious identity.

Дослідженість протестантизму в Україні. Вивчення протестантизму здійснене у таких виданнях Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України: 1. Історія релігії в Україні. За ред. А.Колодного та П.Яроцького (розділ «Ранній і пізній протестантизм»). 2. Десятитомник «Історія релігії в Україні». В ньому дослідженню протестантизму присвячені 5-й і 6-й томи. П'ятий том «Протестантизм в Україні (за редакцією П.Л.Яроцького) містить матеріал про ранній протестантизм і першу течію пізнього протестантизму в Україні – баптизм¹¹². Шостий том «Пізній протестантизм в Україні» (за редакцією П.Л.Яроцького) присвячений дослідженню таких течій як адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови¹¹³.

¹¹² Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 5. Ранній протестантизм. За редакцією П.Яроцького. – К., 2002. – 424 с.

¹¹³ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 6. Пізній протестантизм (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови). За редакцією П.Яроцького. – К., 2007. – 632 с.

Релігійний аспект Реформації. Як широкий суспільно-релігійний рух, Реформація продемонструвала на духовному і культурному рівнях кризу феодальних відносин в Європі та початок становлення нових буржуазних відносин. Якщо в Середньовіччі домінуючим був стереотип, згідно з яким католицька церква вважалася своєрідною сотеріологічною корпорацією, завдяки якій можна досягти небесного блаженства, а священники виконували роль посередників між Богом і людьми, то молоді буржуа, які перш за все цінували індивідуальні якості – ініціативність, енергійність, здатність діяти неординарно, такий погляд вже не сприймали. Відтак відбулася переоцінка цінностей, зокрема і релігійних.

Таке світосприйняття було ґрунтом для поширення реформаційних ідей, засновником яких став Мартин Лютер - католицький чернець, професор Віттенбергського університету, який 31 жовтня 1517 р. обнародував свої знамениті 95 тез, в яких відкидалося ексклюзивне сотеріологічне значення католицької «скарбниці добрих справ» як інструментарію індульгенцій і єдиного засобу для досягнення спасіння. Замість середньовічної Католицької церкви, яка вчила, що лише в її лоні, як в Ноевім ковчезі, можна досягти спасіння – «*Extra Ecclesiam Romanam nulla salus*» («Поza Римською Церквою спасіння немає»), вказувався простий і дешевий шлях спасіння – *особистою вірою без будь-яких посередників*. Три домінантні принципи: *Sola Scriptura* (тільки Писання – Біблія), *Sola fide* (тільки особиста віра), *Sola gratia* (тільки божественна Благодать) по суті стали протестантським символом віри.

Жан Кальвін пішов далі в реформуванні церкви, проголосивши принцип «світського покликання», «мирського аскетизму», щоденної заощадливості як способу накопичення багатства. Пом'якшуючи фаталізм догмату про наперед визначену Богом долю людини (чи до спасіння в раю або до вічного покарання в пеклі), кальвінізм дав можливість кожному, правда, опосередковано здогадуватися про своє призначення. Ознакою обраності до спасіння стали активна підприємницька діяльність, висока продуктивність праці, вища якість послуг, чесне та порядне партнерство, в цілому – успіхи в бізнесовій, торгівельній та банківській справах.

Саме тому такий дискурс протестантської етики, як оощадливість, накопичення й підприємливість, стали, як доводив Макс Вебер, істотним чинником становлення і розвитку капіталізму, спочатку в країнах Західної Європи, а потім і в США¹¹⁴.

Реформація пришвидшила формування національних культур. Важливу роль у їх становленні відіграла «націоналізація» релігійного життя. Якщо середньовічна Католицька церква вимагала від віруючих лише у храмі з уст священника слухати читання Біблії і лише латинською мовою, то Лютер здійснив переклад Біблії німецькою мовою і зробив її

---

¹¹⁴ Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма. - М., 2006.– 615 с.

настільною книгою кожної німецької сім'ї. По суті, лютерівський переклад Біблії став взірцем тогочасної літературної німецької мови. Він сприяв культурному й суспільному об'єднанню німців в єдину німецьку націю й утворенню єдиної німецької держави.

Через лютеранство і кальвінізм Реформація сприяла розвитку в Європі національних держав, які звільнялися з-під влади середньовічної «Римської Священної імперії». Протестантизм дав могутній імпульс цивілізаційному розвитку європейських держав, зокрема скандинавських. Зрештою, можна сказати, що Сполучені Штати Америки створили європейські дисиденти – протестанти, які втікали в Новий світ від релігійних переслідувань в Європі.

Результати Реформації: цивілізаційний і конфесійний контекст. Реформація в Європі похитнула основи феодалізму, сприяла перемозі буржуазії, дала розвиток національним культурам, трансформувала «Священну Римську імперію» в незалежні держави.

Узагальнюючи цивілізаційну й світоглядну сутність Європейської Реформації, приходимо до висновку в означенні таких її історичних, цивілізаційних та релігійних перехідних дискурсів: від Середньовіччя до Нового часу; від «Священної Римської імперії германської нації» до національних держав; від ексклюзивності Католицької церкви – *Extra Ecclesiam Romanam nulla salus* – «Поза Римською Церквою спасіння немає» – до нового протестантського символу віри у такому її контенті: *Sola Scriptura* (тільки Писання – Біблія), *Sola fide* (тільки особиста віра), *Sola gratia* (тільки благодать Божа).

Започаткувавши появу різних течій раннього протестантизму, Реформація сприяла кількісному їхньому зростанню в сучасному світі: лютеран – 75 млн, кальвіністів – 43 млн, англікан – 70 млн, методистів – 30 млн.

До країн з переважною кількістю протестантів відносяться: США (половина населення), Великобританія (більшість населення), Німеччина (половина населення). У скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія) переважна більшість населення (90-95%) належить до Євангелічно-Лютеранської церкви, яка має статус державної.

Розвиток течій пізнього протестантизму набув такої сучасної конфесійної ідентифікації: баптистів – 75 млн, п'ятидесятників — 60 млн, адвентистів — 15 млн, свідків Єгови – 10 млн. Водночас динамічно поширюється харизматичний рух (понад 100 млн).

Але ж ці показники потрібно уточнювати, щоб верифікувати результати конфесійно-інституалізаційних змін останніх десятиліть на межі ХХ і ХХІ ст. у світових конфесійних мегарегіонах, зокрема американського, африканського та азіатського. Ці зміни чітко охарактеризував папа Бенедикт ХVІ в 2010 році, який прийшов до висновку, що «останні двадцять п'ять років – це час великих змін

релігійної географії»¹¹⁵. Він з сумом констатував, що у тих регіонах, де налічувалося раніше 90% і більше католиків, ця цифра зменшилася до 60%. Таке зменшення кількості католиків в країнах, де вони посідали домінуюче конфесійне становище (передовсім на американському континенті – в Бразилії, Мексиці та інших латиноамериканських країнах), Бенедикт XVI пояснив головним чином «діяльністю протестантських євангельських сект», «прогресом секуляризації» і «кризою культури»¹¹⁶.

Феномен «вибухового поширення п'ятидесятництва». Цей процес відбувається в умовах трансформації католицизму й глобалізації транснаціональної релігійної інституалізації. Досліджуючи цю проблему, відомий вчений соціолог релігії Хосе Казанова прийшов до висновку, що «сучасне п'ятидесятництво може бути прикладом сприятливих можливостей, які глобалізація відкриває для дуже децентралізованої релігії без історичного зв'язку з традицією й без територіально вкоріненої ідентичності, яка відтак може почуватися вдома будь-де на Землі, куди веде їх Святий Дух»¹¹⁷. Як парадигмальний зразок, Хосе Казанова назвав Бразилію, в якій очевидний транснаціональний характер бразильського п'ятидесятництва. У цьому дискурсі п'ятидесятництво у 200-мільйонній країні закорінюється і веде до «детеріалізації католицизму» в Бразилії. Це найважливіший наслідок «вибухового поширення п'ятидесятництва по всій Латинській Америці». Ця територія «припинила бути виключно католицькою», вважає Хосе Казанова. За приблизними оцінками близько двох третин латиноамериканських протестантів є харизматами-п'ятидесятниками. За дуже короткий час (десь протягом останніх 30-40 років) Латинська Америка, зокрема Бразилія, стала світовим центром п'ятидесятницького християнства¹¹⁸. Не менш вибуховим було зростання п'ятидесятницького християнства в Африці (Гана, Нігерія, Зімбабве, Південна Африка). Африканське п'ятидесятництво є також локальним, тубільним і автономним, як і латиноамериканське. Теж саме можна сказати про п'ятидесятництво в Південній Кореї чи Китаї.

Відтак, експансія п'ятидесятництва виглядає як паралельний процес його поширення одразу в багатьох центрах різних частин світу. П'ятидесятництво не має конкретного територіального центру, як, скажімо, мормони чи свідки Єгови в США, де функціонують їх світові центри. П'ятидесятництво, на відміну від католицизму, є транснаціональним релігійним феноменом всесвітнього масштабу. Отже,

---

¹¹⁵ Католицький вісник. – К., 2010. - №11 – С. 4.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Хосе Казанова. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби. – К., – 2017. – С. 109.

¹¹⁸ Католицький вісник. – К., 2010. - №11 – С. 110.

п'ятидесятництво – це глобальна релігія і парадигмальний приклад детеріалізованої і децентралізованої глобальної культури¹¹⁹.

Чисельність п'ятидесятників у світі – питання досить проблематичне, оскільки існує безліч церков, церковних союзів і віросповідань, які не називають себе п'ятидесятниками, але фактично сповідують п'ятидесятницьке богослов'я й впроваджують практику п'ятидесятницьких богослужінь. Крім того, є багато віруючих, які сприймають п'ятидесятницьке вчення і привносять його у свої церкви. З 70-х років ХХ ст. йде бурхливий процес проникнення п'ятидесятництва в Католицьку церкву після II Ватиканського собору (1962-1965 рр.). Цей процес називають «харизматичним рухом», який, до речі, була спроба поширити і в УГКЦ (згадаємо так звану «харизматичну онову», привнесена в УГКЦ угрупованням догналівців).

За даними журналу «Світова п'ятидесятниця» (1998, №59), у світі налічується 215 млн. п'ятидесятників. Таке авторитетне видання як «Британська енциклопедія» констатує, що в п'ятидесятницькому і харизматичному русі сукупно налічується 410 мільйонів віруючих: Південна Америка – 23 %, Північна Америка – 23%, Азія – 28%, Африка – 15% , Європа – 10%, Океанія – 1%.

Соціально-політичний аспект Реформації. Сутнісний характер Реформації асоціюється в основному з німецькою Реформацією, яка була *магістерською Реформацією*, тобто реформою релігійно-церковного комплексу, яка, по суті, проводилася міським магістратом через світську князівську владу і спільно з нею завершилася створенням національної церкви, що звільнилася з-під влади Римських Пап.

Відтак, релігійне і соціально-політичне реформування німецького суспільства відбувалося з активною участю значної частини німецьких князів, які були зацікавлені у секуляризації величезної кількості земель і маєтностей, що були власністю Католицької церкви (майже 50% земельного фонду в Німеччині належали церкві і монастирям). Вони провели у своїх володіннях «євангелічні реформи», відібравши землі й маєтності від церков і монастирів. 1526 р. у Шпейерському рейстазі з ініціативи цих пролютеранських князів було прийнято закон «*Cujus regio - ejus religio*» – «Чия земля (влада) - того релігія», що дало їм право всіх своїх підданих, які були католиками, вважати лютеранами. Відміна в 1529 р. Шпейерським рейхстагом цього закону викликала їхній протест – «Протестацію». Саме від цієї події походить термін «протестантизм», який почали вживати для означення сукупності християнських віросповідань, генетично пов'язаних з Реформацією.

---

¹¹⁹Хосе Казанова. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби. – К., – 2017. – С. 111.

Виразно радикальною була Реформація, яку проводив Жан Кальвін у Швейцарії, що, по суті, також була магістерською. Кальвінізм протиставив ієрархічному устроєві церковного життя «республіканський», залучивши до цього Женевський магістрат (світську владу) і консисторію (церковну владу). Кальвіністські громади очолювали пресвітери-старійшини, яких обирала громада зі своїх світських членів, і проповідники-пастирі. Разом вони становили консисторію. Фактично це був судовий трибунал, що здійснював нагляд за життям віруючих. Консисторія мала право накладати покарання на винних за порушення церковної дисципліни, а в надзвичайних випадках - віддавати порушників прокляттю й навіть знищенню. За життя Кальвіна консисторія фактично підкорила собі світську владу в Женеві і встановила жорстокий поліцейський контроль за життям городян. За цей авторитаризм Жан Кальвін отримав прізвисько «Женевський папа».

Цілком протилежною була народна Реформація з участю селян і міського плебсу Німеччини, очолюваних священником Томасом Мюнцером, яка супроводжувалася кровопролитною Селянською війною (1524-1525 рр.). Томас Мюнцер виступив з найрадикальнішим вченням про характер і завдання Реформації, спираючись у своїй революційній діяльності на міську бідноту і селянство. Реформацію розглядав не лише як радикальні зміни в духовному розвитку і державному устрої, а й як соціальний переворот, що призведе до встановлення народної влади. Ці ідеї Томаса Мюнцера кореспондувалися з його уявленням про «Царство Боже на Землі», де не існуватиме класових суперечностей, приватної власності та ворожої народу державної влади.

Найбільш сумну пам'ять про цю радикальну Реформацію залишила мюнстерська трагедія. Її головними учасниками були анабаптисти (яких не слід ототожнювати з сучасними баптистами). Анабаптисти-хіліасти, тобто група містично налаштованих перехрещенців намагалася силою зброї «встановити Царство Боже на Землі», не очікуючи другого пришествя Христа. Вони захопили Мюнстер та змусили усіх мешканців прийняти друге хрещення. Встановлення ними такого бузувірського царства закінчилося здобуттям міста ландскнехтами. Цей анабаптистський рух містиків-хіліастів, очолюваних Томасом Мюнцером, який спочатку мав багато прихильників і користувався повагою серед простого народу, було зганьблено мюнстерською трагедією. Відтоді почалося переслідування анабаптистів і католиками та протестантами.

Королівська Реформація відбулася в Англії, яка перетворила Англійську церкву в державну, відтоді й до сьогодні очолювану королівською владою.

Аугсбургський релігійний мир (1555р.) закріпив завоювання Реформації, які мали важливе значення для Німеччини і в цілому для Європи. Він встановив автономію князів у віросповідній сфері, надаючи

їм право визначати релігію підданих. Відтоді Аугсбурське сповідання (лютеранство) отримало офіційне визнання і набуло права державної релігії. Проте Європу потрясла тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) між католиками і протестантами, яка завершилася Вестфальським миром (1648 р.) і констатацією релігійного розколу в Європі.

Ранній протестантизм на українських землях і його сприйняття українською ментальністю. Український історик Михайло Грушевський, оцінюючи реформатське християнство (надавши йому узагальнену назву «євангелицтво») на українських землях, які на той час були під владою Польщі, вважав, що воно справило глибокий і корисний вплив на розвиток саме польської культури, політичної думки і громадського життя, оскільки цей рух «покликав до життя польську літературу, змусив письменників перейти на польську мову, вигладив і вигартував її протягом недовгих, але гарячих десятиліть релігійної боротьби»¹²⁰.

Разом з тим М. Грушевський вважав, що євангельський рух мав важливе значення для українського життя: він «чимало причинився до розбурхання сього світу своєю активністю й енергією, давши йому певні взірці, використані православними церквами і національними діячами»¹²¹. Уже в першій половині XVI ст. на українських землях поширювалися такі «німецькі віри» (саме так їх називало місцеве населення) як лютеранство і анабаптизм. Здебільшого вони приймалися німецькими колоністами, що проживали в Україні. Прихильність до лютеранства виявили шляхтичі. Нова віра для шляхтичів була своєрідною модою, яку легко приймали і від якої легко відмовлялися. Польська і литовська шляхта, як писав М. Грушевський, «горнулася до нової німецької віри», вона сприяла її поширенню, «маючи надію через євангелицтво позбутися утяжливих оплат на католицькі церкви та пожитися церковними маєтками»¹²².

Осередком нової протестантської віри ставав панський двір. «Поміщик, перейшовши на котрусь євангелицьку конфесію, відбирав церкву від католицького ксьондза, спроваджував «міністра» своєї конфесії; між його дворянами знаходилося якесь число охочих йти слідами патрона. Так з'являлася євангелицька громада, при ній і школа, гурток справжніх євангелістів, а іноді й друкарня з громадою «вчених»¹²³.

В Галичині «євангелицькі громади», як зазначає Михайло Грушевський, засновувалися такими магнатами і шляхтичами, як Синявський, Стадницький, Потоцький. До середини XVII ст. ці громади

---

¹²⁰ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – С. 68.

¹²¹ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 6. Пізній протестантизм (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови) За редакцією П.Яроцького. – К., 2007. – С. 122.

¹²² Там само. – С. 64.

¹²³ Там само. – С. 67.

існували в Бережанах, Бучачі, Дублянах, Жовкві, Зборові, Помор'ях, Тереховлі.

Загалом лютеранство не закоренилося на українському ґрунті. Воно лише прижилося на Закарпатті серед українського населення, зокрема знайшло підтримку з боку угорських землевласників і користувалося більшим впливом, ніж в самій Угорщині. Лютеранство дало потужний імпульс для реформаторського руху на українських землях, який все ж розвивався не в русі лютеранства, а у формі інших протестантських віровчень, зокрема кальвінізму¹²⁴.

Кальвінізм поширювався на українській території, яка виявилися чи не найбільше «кальвінізованою» серед інших земель Речі Посполитої. Частина шляхтичів на Холмщині, Саноцькій і Перемишльській землях, які прийняли кальвіністське віровчення, сягала 25-30%. Кальвінізм також був поширений на Поділлі, Волині, Київщині. Покровителями кальвінізму стали окремі представники тогочасних аристократичних родин. Наприкінці XVI ст. кальвінізм став найвпливовішою протестантською течією на Закарпатті. На українських землях Речі Посполитої кальвінізм, інтенсивно поширюючись у 50-60-х роках XVI ст., отримав змогу перетворитися на одну з найвпливовіших чи навіть домінуючих конфесій. Наприкінці XVI ст. кальвінізм опинився в стані стагнації, яка в першій половині XVII ст. переросла в деградацію. Ця течія фактично стала маргінальною. Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького та інші політичні події середини XVII ст. поставила хрест на подальших можливостях розвитку цієї конфесії.

Київщина і Волинь, стали головними осередками унітаризму в XVII столітті. Так, наприклад, на території, яка сьогодні охоплюється Рівненською областю, унітарські громади були засновані в маєтностях Пронських, Гойських, Шпановських, Сенютів, Острозьких — в Бабині, Берестечку, Гощі, Корці, Острозі, Рафалівці, Шпанові та інших населених пунктах, де були магнатсько-шляхетські маєтності¹²⁵. Після того, як офіційною ідеологією унітаризму стало соцініанство, представники цієї течії завоювали чимало прихильників серед українських шляхтичів, які часто складали домінуючу партію на місцевих сеймиках. В українських громадах діяло чимало відомих теоретиків соцініанства. Серед них передовсім можна назвати провідних ідеологів цієї конфесії всередині XVII ст. — Самійла Припковського (1592-1670) та Андрія Вишиваного (1608-1678). У творах цих українських теоретиків соцініанства — богословських трактатах, політичних статтях — обґрунтовувалися положення про віротерпимість, відокремлення церкви від держави, про

---

¹²⁴ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 6. Пізній протестантизм (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови) За редакцією П.Яроцького. — К., 2007. — С. 30.

¹²⁵ Там само. — С. 66 — 67.

примат державних справ над інтересами церкви, відстоювався принцип пріоритетності розуму над релігійною вірою і раціональний підхід у ставленні до Святого Письма¹²⁶.

Ці течії протестантизму сприяли застосуванню якісно нового рівня богословських дискусій. Про це свідчить залучення протестантів до «острозького гуртка» князя Острозького, який доручив «євангелікам» відповідати на католицькі атаки на Православну церкву. З цією метою був укладений православно-протестантський союз проти клерикальної політики польського уряду й католицької ієрархії¹²⁷. Князь Костянтин Острозький намагався перетворити цей православно-протестантський блок в «релігійне порозуміння і поєднання православних з євангеліками». У 1599 р. був скликаний у Вільно з ініціативи князя з'їзд лютеран, кальвіністів і православних богословів, який завершився проте лише утворенням конфедерації для мобілізації обох таборів до спільної акції по захисту прав і свобод православних і протестантів¹²⁸.

Можна констатувати, що в XVI – першій половині XVII ст. постало питання необхідності змін у Православній церкві України. Вони частково інспірувалися реформаційними впливами, що йшли переважно із Заходу: гуситів та їхніх наступників – «чеських братів», лютеран, анабаптистів, кальвіністів та різних течій унітаріїв, зокрема социніан.

Не без впливу протестантів на українських землях набуває поширення практика вільної інтерпретації біблійних текстів, зокрема світськими людьми. Відповідно з'являються біблійні переклади розмовною мовою. Світські люди починають втручатися у церковні справи. Набуває поширення ідея світського патронату над церквою. У ряді моментів вона реалізовується в Україні у такій інституалізаційній формі як церковні братства, які виникли в XVI ст. Ідеологи братського руху критикували тих православних ієрархів, які претендували на необмежену владу в церкві. Є багато спільного, що зближало діячів братського руху й ідеологів західноєвропейської Реформації. Це - критика пануючої церкви і кліру, допуск до проповідницької діяльності, а інколи й до здійснення пастирських функцій світських людей, прагнення звільнитися від опіки церковних ієрархів. Як і західноєвропейські реформатори, діячі братств перекладали Біблію, вільно витлумачуючи біблійні тексти. Вони також мріяли про відродження церкви апостольських часів. Але ці реформаторські ідеї не отримали на той час в Україні «відкритих» інституалізаційних форм реформування церкви. Православна церква, яка в 16 ст. переживала глибоку кризу, була реформована, але в руслі католицької Контрреформації, в дусі посттридентського католицизму. В

---

¹²⁶ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 5. Ранній протестантизм. За редакцією П.Яроцького. – К., 2002. – С. 154 – 155.

¹²⁷ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – С. 74.

¹²⁸ Там само. – С. 77 – 78.

той час, коли в Європі панівним був клич «геть від Риму і папства», більшість єпархій Київської православної митрополичої церкви (5 із 7), крім Львівської і Перемишльської єпархій, прийняли Берестейську унію і опинилися під владою Риму.

Відтак, рух Реформації в Україні не вилився у «відкриті» українські ментально-духовні форми церковної інституалізації. Протестантські громади на українських землях (переважно кальвіністські та унітарські) засновувалися здебільшого польськими магнатами і шляхтичами, які переслідували егоїстичну мету – збагачення за рахунок костельних маєтностей, а тому українцями вони сприймалися як щось «чуже».

Відзначимо інфільтрацію деяких реформаційних ідей у православний світогляд (брати Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило Транквіліон та інші), а також толерантне ставлення до протестантизму таких українських дослідників як Захарія Копистенський, І. Гізель, І. Огієнко. Безпосередню участь у реформаційному русі брали й інші українці. Деякі з них стали доволі знаними фігурами цього руху (в тому числі й за межами України). Передусім це стосується С.Оріховського та Ю.Немирича.

Зерна, посіяні протестантами, дали наслідки і сприяли внутрішній Реформації православ'я в Україні. Внутрішня реформаційність, хоча її й постійно приглушували, давала про себе знати протягом тривалого часу – аж до середини ХІХ ст. Так чи інакше вона знаходила вияв у діяльності й творчості представників релігійно-філософської думки ХVІІІ ст., зокрема Ф.Прокоповича, Г.Сковороди, М.Драгоманова, інших українських мислителів.

Протестантизм в Україні першої третини ХХ століття переживає несподіваний поворот. Йдеться про повернення на західноукраїнські терени, які опинилися під владою Польщі, ранніх класичних течій протестантизму – лютеранства, кальвінізму, сліди яких загубилися тут ще на початку ХVІІІ ст.

Лютеранство відродилося серед українського населення у 20-х роках ХХ ст. в Галичині й Волині. Під егідою Української церковної ради, створеної у 1925 р. і згодом перейменованої в Українську євангельську–аугсбурзьку місію з центром в Станіславові (нині Івано-Франківськ), засновувалися українські лютеранські громади в Галичині й Волині. Лідери цього об'єднання особливу увагу звертали на формування українського національного обличчя лютеранського руху. Ідея українізації лютеранства пропагандувалася у багатьох релігійних часописах, серед яких особливо патріотичну діяльність здійснював часопис «Стяг». У 1939 р. український лютеранський рух припинив своє існування. Його лідери були арештовані органами НКВС¹²⁹.

---

¹²⁹ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 5. Ранній протестантизм. За редакцією П.Яроцького. – К., 2002. – С. 239.

Кальвіністський рух у середині 30-х років ХХ ст. в Західній Україні також поступово набував виразно національних рис. Союз українських євангельсько-реформованих громад складався з трьох пресвітерій: Галицької (з центром у Львові), Покутською (в Коломиї), Волинської (у Рівному). Союз у 1936 р. налічував 37 зареєстрованих у місцевих органах польської влади громад. У цих осередках налічувалося 2760 дорослих віруючих¹³⁰. Ідейна програма цих громад поєднувалася євангельсько-реформованою (кальвіністською) наукою з духом українського релігійно-культурного відродження. Саме це стало чи не найголовнішою причиною їх переслідування польською владою, постійних арештів і ув'язнень у страхітливому концентраційному таборі Береза Картузька.

Зміст і спрямованість ідейної програми українського кальвіністського руху засвідчує його національний характер. Це була спроба формування єдиної української протестантської церкви, в яку влилася б частина українських лютеран. Цей процес не отримав остаточного завершення. Після приєднання Західної України в 1939 р. до радянської України цей протестантський рух був розгромлений, а значну частину його керівників і послідовників репресовано.

В Україні збереглися до сьогодні різні церкви лютеранського і кальвіністського відгалужень. Деякі з них в незалежній Україні щорічно зростають. На 1 січня 2017 р. за даними Державного департаменту у справах релігій існувало 85 лютеранських громад, а саме: Українська Євангелічно-Лютеранська церква (33 громади), Німецька Євангелічно-Лютеранська церква (31 громада), Шведська лютеранська церква (1 громада) та деякі інші лютеранські церкви (20 громад).

Понад 130 громад належить до кальвіністського (реформаторського) відгалуження: крім уже згаданих Української Євангельсько-Реформаторської Церкви (4 громади), стабільною є Закарпатська Реформаторська Церква (118 громад). Потужно розвивається пресвітеріани (заснована в Англії і Шотландії в період Реформації кальвіністська течія): якщо у 1996 р. пресвітеріанських громад в Україні було 14, то в 2016 р. уже функціонувало 70 пресвітеріанських громад з двома духовними навчальними закладами і 24 недільними школами.

Ранній протестантизм в Україні презентують також менноніти своїми 8 організаціями (5 з них – в Запорізькій обл. Це залишки депортованих в 1940 р. з цієї області сталінським режимом в основному німців-меннонітів на заслання до Сибіру, більшість яких залишилася в Росії, а деякі поступово поверталися в Україну до місць свого попереднього розселення. У віровченні й догматиці менноніти зберегли анабаптистську ідентичність і при звичаєність до України, в якій з'явилися

---

¹³⁰ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Том 5. Ранній протестантизм. За редакцією П.Яроцького. – К., 2002. – С. 229.

наприкінці XVIII ст. Методистська Церква (8 громад), Англiканська церква (2 громади) доповнюють реформатський сектор раннього протестантизму в Україні.

Тенденції розвитку течій пізнього протестантизму в незалежній Україні: від заборонених «сект» до правової легалізації і оцерковлення.
Течії пізнього протестантизму – баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, а також свідки Єгови – існують, кожна з них в Україні від ста до ста п'ятидесяти років. За радянської влади ці конфесії характеризувалися як «секти» і перебували в стані постійного адміністративного тиску, були об'єктом партійно-ідеологічної критики, атеїстичної пропаганди. П'ятидесятники фактично були заборонені і не підлягали реєстрації, оскільки після ініційованої державними органами так званої «серпневої угоди» 1945 р в Москві були насильно приєднані до євангельських християн-баптистів. Свідки Єгови від самого початку встановлення радянської влади в Західній Україні (1939 р.) були оголошені «антирадянською американською сектою», а тому були заборонені. У березні 1951 р. щодо свідків Єгови здійснено акт геноциду. За «Доповідною запискою Міністерства державної безпеки СРСР», схваленою особистим підписом Й. Сталіна, усіх свідків Єгови разом з сім'ями (7650 осіб) було вислано з Західної України на «вічне поселення» до Сибіру без права повернення в Україну, а їхні домівки і майно конфіскувала держава.

Складні процеси відбувалися в середовищі баптистів і адвентистів. Силові радянські органи щодо цих конфесій здійснювали жорсткий контроль, застосовували репресії, провокували розколи й утворення опозиційних або паралельних, залежних від режиму угруповань, знищували традиційні організаційні структури цих релігійних організацій. Усі течії пізнього протестантизму за роки незалежності України пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, мірою їхньої відкритості до суспільства і ставлення суспільства й держави до них – від секти до церкви. Нині вони мають ґрунтовно опрацьований корпус богослов'я, чітку ієрархічну побудову організаційної структури, по-сучасному вибудовані й функціонуючі релігійні центри і культові приміщення для молитовно-проповідницьких зібрань, ґрунтовну систему підготовки кадрів від духовних семінарій і коледжів до інститутів й університетів, кваліфікований викладацько-професорський склад з богословськими і науковими ступенями, власну високотехнологічну видавничо-друкарську базу, ведуть десятки теле- і радіопередач, мають розгалужені місійні центри, налагоджені зв'язки, відпрацьовану координацію співпраці зі своїми зарубіжними центрами. Крім того, пізньопротестантські церкви і релігійні організації реалізують в Україні свій соціогуманітарний потенціал. Застосовуючи досить динамічні й ефективні форми і методи

впливу – освітнього, виховного, реабілітаційного, підприємницького – пізньопротестантські конфесії налаштовані на діяльність в умовах ринкової економіки, правової держави, громадянського суспільства. Відтак такий різновид конфесійного улаштування і життєдіяльності не може бути сектою. Наголошуємо на цьому тому, що подеколи зараз, як і за радянської тоталітарної системи, ці пізньопротестантські конфесії подекуди в замовних публікаціях і телепередачах періодично піддаються характеристиці як «секти»¹³¹.

Поліконфесійність – істотна особливість України та її релігійності. Жодна європейська країна у цьому відношенні не подібна до України, в якій, поряд з багатомільйонним православ'ям, поширений католицизм двох обрядів – західного латинського і східного візантійського, тобто римокатолицизм і греко-католицизм. Динамічно розвиваються і поширюються протестантські течії – баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови. По суті такий ландшафт пізнього протестантизму - як за регіональною географією її поширення в Україні, так і за кількісними показниками розвитку - відрізняється від інших європейських країн.

У 2016 році, як це засвідчує Департамент в справах релігій Міністерства культури України, Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів (ВСЦЄХБ) мав у своєму складі 2639 своїх організацій, Всеукраїнський Союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) – 1702, Церква адвентистів сьомого дня – 1034 громади, Релігійний центр організації свідків Єгови – 920 громад.

Водночас поза ВСЦЄХБ зареєстровані інші баптистські організації і громади – загальною кількістю 327. Така ж ситуація в п'ятидесятництві: поза ВСЦЄХБ діють інші п'ятидесятницькі церкви загальною кількістю понад 700 громад. І поза Українською уніонною конференцією Церкви адвентистів сьомого дня знаходяться адвентисти-реформісти (41 громада), незалежні громади адвентистів (6 громад), організація християн суботнього дня (6 громад).

У свідків Єгови немає такого розшарування. Ця течія пізнього протестантизму динамічно розвивається в Україні. Якщо на початку 1991 р. після офіційної реєстрації і правового визнання релігійної організації свідків Єгови в Україні нараховувалося 25448 членів цієї конфесії, то за 25 років (у 2015 р.) їх кількість зросла до 158 тисяч активних проповідників-«голосителів» і «піонерів», зосереджених в 1724 громадах. Загальна кількість учасників їхніх молитовних зібрань сягнула 236 тисяч. У Криму після його російської анексії і в непідконтрольній українській владі території Донбасу залишилося 410 громад свідів Єгови, література і

---

¹³¹ Яроцький П.Л. Протестантизм в Україні // П.Л. Яроцький Релігієзнавство. Сучасні релігійні процеси у світі й Україні. – К., 2013. – С. 117 – 181.

проповідницька діяльність яких вважається «екстремістською» і забороненою, а їхні молитовні будинки – «Зали царств» конфісковані. Саме такі репресивні заходи щодо свідків Єгови застосовується в Російській Федерації.

Духовний і суспільний потенціал протестантських конфесій. Усі протестантські церкви України мають необхідні управлінські структури, 89 навчальних закладів, налагоджену видавничу діяльність, видруковують 117 газет і журналів, опанували ефір українського радіо, виходять на телебачення і створюють свої телепрограми і радіопрограми. При громадах діє 4188 недільних шкіл, наявні 216 протестантських місій (дані за 2013 р.).

Відразу після проголошення незалежності України протестантські конфесії ініціювали створення Українського біблійного товариства з метою перекладу Біблії українською мовою і безкоштовного поширення її в Україні, залучаючи до цієї шляхетної справи інші церкви, зокрема Православну й Греко-Католицьку. За 20 років діяльності Українського біблійного товариства праця з видання і поширення української Біблії набула таких масштабів, що, по суті, кожна українська сім'я отримала можливість мати Біблію українською мовою. Це є надзвичайно важливим для подолання русифікації українства, яке, на жаль, століттями, почавши від царської Росії і Радянського Союзу, здійснювала російськомовна Біблія. Усі протестантські конфесії, як і Православна церква, були зросійщені, оскільки Слово Боже читалося російською мовою, проповіді виголошувалися російською мовою, пісенники були російські. Особливо ця тенденція мала масштабні вияви на Сході і Півдні та й в Центрі України. Нині завдяки українській Біблії протестантські конфесії повертаються до національних витоків.

Протестантські конфесії брали активну участь у Помаранчевій революції 2004-2005 рр., та Революції гідності 2013-2014 рр., відкрито й активно демонструючи громадянську, патріотичну позицію. Зрештою, протестантські лідери гідно представляють Україну на міжнародній арені як патріоти України. Хоч відзначимо тут факт належності баптистів і адвентистів України (на відміну від наших п'ятидесятників) разом із такими ж російськими спільнотами до якихось євроазійських об'єднань, які за своїми установками мало чим відрізняються від обстоюваного Московським православ'ям «руського мира», толерантно ставиться до агресії Росії щодо України.

Незважаючи на незначну (порівняно з парафіянами православних і католицьких церков в Україні) кількість своїх послідовників (приблизно 1,75 млн), протестантські конфесії застосовують динамічні й ефективні засоби, методи і форми евангелізаційної, місіонерсько-проповідницької, інформаційної, освітньо-виховної, благодійницької, реабілітаційної, підприємницької діяльності, завдяки яким їм вдається успішно

розвиватися і досягати поставлених цілей. Протестантські церкви деяких конфесійних виявів все більше позиціонують себе як українські, патріотичні, екуменічно налаштовані спільноти. Вони сприяють утвердженню конфесійної рівноваги, толерантності й стабільності в українському суспільстві.

3.5 Павло ПАВЛЕНКО. Євразійська ідеологія в протестантизмі України.

Анотації. Якщо західні протестанти і неопротестанти, проповідуючи “вселенське християнське братство”, в такий спосіб є носіями постмодерної глобальної культури, виступають пропагандистами вестернізації світу, то місіонери з країн так званого “близького зарубіжжя”, об’єднуючись в різного роду євразійські інституції, семінарії, союзи, місії, служіння, конференції, об’єднання, зорієнтовані на підтримку або продовження зв’язків на рівні колишнього СРСР, а відтак на розбудову імперськості Росії — Росії як Євразії, “Росії-Євразії”. **Ключові слова:** протестантизм, євразійство, Росія, Євразія, СРСР, Україна.

Pavlenko P. Eurasian ideology in Ukrainian Protestantism. If Western Protestants and Neoprottestants preaching about “universal Christian brotherhood”, thus are carriers of postmodern global culture, come forward as propagandists of Westernization of the world, missionaries from countries, so-called “near abroad” uniting at different sorts Eurasian institutes, seminaries, unions, missions, services, conferences, associations orientated on supporting links at the former Soviet Union and consequently on development of Russian empire — Russia as Eurasia, “Russia-Eurasia”. **Keywords:** Protestantism, Eurasian, Russia, Eurasia, USSR, Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Сучасний протестантизм — один із лідерів руху з глобалізації світу. І якщо глобалізаційні тенденції на рівні світового протестантизму проявлені у скасовуванні національних кордонів церков, в об’єднанні у трансконтинентальні союзи та транснаціональні місії, то в межах пострадянського простору це виражене у створенні міжнаціональних євразійських міжцерковних проєктів — різного роду євразійських союзів чи слов’янських місій.

Методика дослідження. При написанні статті використані матеріали друкованої продукції протестантських спільнот, а також сайти їх інтернетної продукції. **Новизна дослідження.** Офіційна інформація діючих в країні конфесій часто розглядається як якась закрита зона для критичного аналізу. Наявна думка, що за умов свободи віросповідань вони мають незаперечне право діяти без оглядки на безпеку суверенності